

УДК 821.161.2.09 Зеров М.

А. Б. Павлюк – кандидат філологічних наук, доцент кафедри практики англійської мови Волинського національного університету імені Лесі Українки

Микола Зеров: фахівець класичної філології, перекладач і поет, «закоханий у вроду слів»

Роботу виконано на кафедрі практики англійської мови ВНУ ім. Лесі Українки

У статті розглянуто життя й творчість видатного українського літературознавця, аналітичного критика, полеміста, лідера «неокласиків», майстра сонетної форми та блискучого перекладача.

Ключові слова: неокласик, неокласицизм, розстріляне відродження, репресії, переклад, сонет.

Павлюк А. Б. Николай Зеров: специалист классической филологии, переводчик и поэт, «влюбленный в красоту слов». В статье рассматривается жизнь и творчество выдающегося украинского литературоведа, аналитического критика, полемиста, лидера «неоклассиков», мастера сонетной формы и блестящего переводчика.

Ключевые слова: неоклассик, неоклассицизм, расстрелянное возрождение, репрессии, перевод, сонет.

Pavliuk A. B. Mykola Zerov: A Classical Philology Specialist, a Translator and a Poet, Who «Loves the Beauty of Words». The article deals with the life and work of a prominent Ukrainian specialist in literature, a literary critic, a polemicist, the leader of the «neoclassicists», an expert of a sonnet form and a brilliant translator.

Key words: neoclassicist, neoclassicism, executed renaissance, repression, translation, sonnet.

Постановка наукової проблеми та її значення. Поліглот, ерудит, блискучий лектор, захисник загальнолюдських моральних цінностей та вишуканого українського слова... [9]; визначний літературознавець пореволюційної України, блискучий і відважний критик та полеміст, лідер славетної плеяди поетів, званої «неоклясиками», першорядний майстер сонетної форми і незрівнянний перекладач античної поезії [5] – такі слова можна прочитати про Миколу Костянтиновича Зерова. Раніше на нього дивилися лише як на яскравого поета 20-х років ХХ ст., поета розстріляного відродження та на талановитого перекладача давньоримської поезії. Але він – явище набагато ширше, оскільки являв собою один із потужних чинників розвитку української культури та його можна розглядати тільки в такому ранзі [2, 6].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Микола Зеров народився 14 (26 за новим стилем) квітня 1890 року в повітовому місті Зінькові на Полтавщині. Батько його Костянтин Іраклійович був учителем місцевої двокласної школи, а також обіймав посади в системі народної освіти (завідувач школи та інспектор народних шкіл). Він був людиною талановитою й своєрідною, знав, скільки важить наука, тому прагнув дати своїм дітям вищу освіту. Зеров-батько, їздячи від школи до школи на велосипеді (не забувши прихопити й вудки чи рушницю), «одвідував лекції молодих вчителів і часом сам давав зразкові уроки. Ці одвідини завжди сприймалися як свято» [3, 6]. Мати Миколи походила з дрібного землевласницького роду Яреськів з-під Диканьки, «роду козацького, але доказуючого дворянство» [10].

Микола був найстаршим сином у численній – семеро дітей, із них п'ятеро синів – родині Зерових. Проте серед дітей він не був єдиним інтелектуалом. Його брат, Дмитро, став знаменитим ботаніком, академіком АН УРСР, заслуженим діячем науки УРСР, Костянтин – гідробіологом, а Михайло – відомим поетом і редактором, який по війні жив на еміграції й підписував свої твори літературним псевдонімом Михайло Орест. Саме він зробив чи не найбільше для збереження й увічнення творчості брата, видаючи за кордоном його заборонені в Україні книжки, збираючи та публікуючи спогади про нього та про П. Филиповича й М. Драй-Хмару – репресованих і знищених українських митців [3, 14].

Микола навчився читати в чотири роки, а в юному віці під впливом батька захоплювався ботанікою, географією та астрономією, часто розповідав про зоряне небо, назви та розміщення зоряних світил. Пізніше (у 1922–1923 та 1930–1931 рр.) він написав чотири вірші, що склали цикл «Зодіак» [2, 7]. Юний талант був надзвичайно начитаною людиною й мав виняткову пам'ять. Закін-

чивши двокласну Зіньківську школу, де його однокласником був Павло Губенко (пізніше відомий як Остап Вишня), він навчався в Охтирській гімназії. Із переїздом батьків до Переяслава 1903 р. перейшов до Першої Київської гімназії, де блискуче вчився до 1908 р., але медалі не дістав саме через опозиційні до урядової політики настрої [11].

Після закінчення гімназії Микола Зеров робить спробу вступити до Петербурзького університету, але не сподівається, що отримає статус «казеннокоштного», оскільки конкурс був завеликий, тому вступає на історико-філологічний факультет Київського університету. Там він мав намір спеціалізуватися з історії та літератури Давнього Риму, але відповідних фахівців на факультеті не виявилося, і Зеров зацікавився українською історіографією та написав курсову роботу «Літопис Грабянки як історичне джерело і літературна пам'ятка». Це була його перша ґрунтовна наукова робота [11].

Саме в Київській гімназії, а згодом і на історико-філологічному факультеті Київського університету Святого Володимира, майбутній письменник здобув фундаментальні знання античних та європейських мов і літератур, що значно вплинуло на формування його поетичного дару. 1912 р. в українському педагогічному журналі для сім'ї і школи «Світло» та газеті «Рада» з'являються друком перші статті й рецензії Миколи Зерова [10]. У ці ж роки він стає активним членом української студентської громади, виступає з доповідями, бере участь в обговоренні літературних і політичних проблем. А на похованні Б. Грінченка, видатного українського письменника, лексикографа, літературознавця та громадсько-культурного діяча, 9 травня 1910 р. Микола Зеров виголошує палке, національно свідоме прощальне слово від студентства, яке було опубліковано в газеті «Рада»: «Українське студентство Київського університету і Вищих жіночих курсів доручило мені висловити над труною свій жаль і смуток; але мені також доручено сказати, що образ покійного буде нам вічним прикладом, вічним гаслом до праці, діяльності, боротьби» [6, 38]. 1914 р. він розпочинає свою педагогічну діяльність, отримавши за наказом попечителя Київського навчального округу призначення викладачем історії до Златопільської чоловічої, а від жовтня 1916 р. – ще й жіночої гімназії [10]. Один із викладачів, Хома Більський, організував при чоловічій гімназії гурток прихильників письменництва, що видавав збірки «На пути к искусству», в одній із яких було вміщено переклад Зерова – «Антична медаль» із Леконта де Ліля. Учням гімназії дуже імпонувало, що їхній викладач був добрим спортсменом, вправно їздив на ковзанах і навіть одного разу потішив колег, імітуючи стиль різних категорій ковзанярів – «початківців», «гімназисток», «службовців» тощо [6, 38].

Златопіль – був глухою провінцією, із якої молодому Миколі вдасться вирватися лише 1917 р., беручи участь у Першому й Другому всеукраїнських учительських з'їздах. Повернувшись зі Златополя до Києва, Микола Зеров від вересня 1917 р. почав очолювати секретаріат педагогічної ради та працювати викладачем латини в щойно відкритій Другій українській державній гімназії імені Кирило-Мефодіївського братства. Життя Зерова буде пов'язане з цим закладом протягом трьох років. У цей же час як постійний рецензент він починає активно друкуватися в журналі «Книгар», пише вірші, не маючи серйозного наміру їх публікувати [11]. Від 1919 р. Зеров працює професором Київського архітектурного інституту, а з осені 1923 р. – професором української літератури Київського інституту народної освіти (нині Київський національний університет імені Тараса Шевченка), а згодом, після перетворення інституту в Київський інститут професійної освіти, Зеров очолив кафедру української літератури [2, 13].

У цей період життя Зерова було сповнене значними подіями. Він стає членом елітного товариства діячів української культури, які гуртувалися навколо ректора Української академії мистецтв Георгія Нарбута. На зборах цього товариства обговорювалися питання розвитку української літератури та мистецтва. У «Літературно-науковому віснику» він надрукував свої перші переклади з Вергілія, Овідія й Бодлера, а у видавництві «Друкар» вийшла у світ «Антологія римської поезії» – переклади з Катулла, Вергілія, Горация, Проперція, Овідія й Марціала. 13 лютого 1920 р. Зеров одружується із Софією Лободою, співробітницею Книжкової палати, кузиною першого радянського ректора Київського ІНО Миколи Івановича Лободи [2, 10].

1923 р. про себе голосно заявляє група «неокласиків» – невелике коло київських поетів, перекладачів та літературознавців 20-х – початку 30-х (М. Зеров, М. Драй-Хмара, П. Филипович, М. Рильський, О. Бургардт) – неформальне товариство вільних митців, котрі шанували талант, поцінювали літературу за іманентними художніми критеріями, не визнавали позамистецьких, власне, пробільшовицьких структуровань («Плуг», «Гарт», Аспанфут й ін.), їх об'єднувала система світосприймання,

позначена рисами «аристократизму духу» та творчого інтелекту, тяжінням до гармонії між раціональною сферою й почуттями, власне до високої культури мислення та поетичного мовлення. Вони захоплювалися досконалістю античної лірики, художньою філігранністю французьких «парнасців», доробком російського «срібного віку», що поєднувалося з інтересом до української класики. Свідчення цьому – елітарні поезії М. Зерова («Обри», «Київ з лівого берега» та ін.), а такий його сонет, як «Pro domo», мав початкову назву «Молода Україна» й містив у собі естетичну програму ренесансної України. [10]. Група неокласиків не робила спроб оформитись як певна творча організація та не виступила зі своєю суспільно-політичною й естетичною платформою, хоча кожен із її учасників свої позиції в житті і в художній творчості неодноразово викладав у рецензіях, статтях, наукових дослідженнях, коментарях до власних творів, поетичних творах, листуванні. Організаційна неформальність угруповання відображала одну з передумов об'єднання митців – творче спілкування на основі спільності естетичних та етичних переконань без диктату програмної декларації.

Поетична мова неокласиків свідчить про глибоку філософську ерудицію письменників, їхні ґрунтовні знання вітчизняної та світової літератури й значною мірою розкриває діалектику внутрішніх переживань людини [4].

Доктор Яр Славутич, професор Альбертського університету в Едмонті (Канада), автор першого у світі мартирологу української літератури, що був надрукований у 1955 р. в США під назвою «Розстріляна муза», вважає, що якби не було київських неокласиків, не було б повноцінного О. Ольжича, якого називають найбільшим поетом ХХ ст., може не було б мудрого та врівноваженого Є. Маланюка, котрий досягнув високого мистецтва в останніх своїх збірках, звернувши на шлях класицизму; не було б, можливо, М. Ореста, тонкого майстра, який підняв український класицизм на небувалу височінь, абсорбуючи інші стилі й напрями [9, 32].

Неокласична естетична позиція М. Зерова полягала в потребі засвоєння найвищих літературних здобутків людства як передумови справжнього розвитку мистецтва, розуміння значення уроків класики в зростанні художнього слова. У 20–30-х роках минулого століття така позиція була актуальна, оскільки в той час твори-агітки та плакати на злобу дня заповнили українську літературу. Лідер неокласиків відстоював думку про те, що українська словесність є невід'ємною складовою частиною європейської культури в ліричних творах, перекладах і літературно-критичних статтях.

Оригінальна творча спадщина Миколи Зерова колосальна. Створені в найтяжчі для нього роки близько 90 сонетів під його пером набули філософської глибини, інтелектуальної напруги, довершеності і відповідають творчому кредо неокласиків і власне автора: «класична пластика», «контур строгий», «логіки залізна течія» [1, 71–72, 75]. У збірнику 1920 р. він опублікував загальний огляд української поезії початку ХХ ст. Монографічні нариси М. Зеров зібрав в окрему книжку «Від Куліша до Винниченка», маючи в планах скласти «Історію української літератури». У своїх літературно-критичних виступах Микола Костьович розкривав читачеві та й самим авторам, що таке література, ґрунтовно аналізуючи літературну продукцію. Недарма М. Рильський, даруючи йому свою книгу, надписав на ній:

Закоханий у вроду слів,
Усіх Венер єдину піну,
Ти чародійно зрозумів
І мідних римлян, і Тичину.

Творчість та культурна діяльність Миколи Зерова й інших неокласиків пов'язані з Києвом, його антуражем, рельєфом, творіннями Растреллі, Шеделя та інших гігантів минулого. Критик і поет Михайло Доленго одним із перших помітив цю топографічну обумовленість української неокласики, зауваживши ще в 1926 р. в газеті «Культура і побут», що неокласицизм являє собою специфічне київське явище. І справді, Зеров любив Київ щиро, показував гостям Софійський собор, Києво-Печерську лавру, милувався мармуровим саркофагом Ярослава Мудрого та цвітом каштанів навесні [2, 13–14].

Перекладацька діяльність М. Зерова – етап освоєння світової класики. Він перекладав із латини, білоруської, російської, польської, французької, італійської та англійської. Під час перебування в ленінградській тюрмі в 1936 р. він складав плани перекласти «Юлія Цезаря», «Бурю» й «Зимову

казку» Шекспіра, «Баладіну» Ю. Словацького. На Соловках хотів засісти за німецьку, щоб перекладати Гете.

У 1930 р. відбувся процес «Спілки визволення України» – міфічної антирадянської організації, що її вигадало Об'єднане державне політичне управління СРСР для судового процесу з дискредитації української наукової інтелігенції. Під час судового процесу репресовано 474 особи, із них до найвищої міри покарання засуджено 15, до різних термінів ув'язнення – 192, вислано за межі України 87, умовно засуджено трьох, звільнено від покарання 124 особи [12]. Зерова потягли за свідка. Той період, коли йому добре працювалося, коли він писав і видавав книги, друкувався в періодиці, скінчився.

Миколу Зерова постійно цькували його літературні вороги, а в 1934 р. почалися для нього ще тяжчі випробування – звільнення з викладацької роботи в університеті, звільнення з наукової роботи, смерть від скарлатини десятирічного сина Костянтина. Зеров шукає притулку в Москві. Переїхавши туди в 1935 р., намагається одержати замовлення на переклади, влаштовується на службу по лінії кіно.

Доля Миколи Зерова трагічна. Один із найяскравіших талантів українського пореволюційного письменства у квітні 1935 р. був заарештований і звинувачений у керівництві терористичною підпільною організацією. Далі – Соловки, де разом із ним перебували Мирослав Ірчан, Григорій Епик, Лесь Курбас, Павло Флоренський. На початку свого перебування в таборі Микола Костьович прибирав господарчі служби, а згодом його перевели до табірної бібліотеки бібліографом, де він міг стежити за подіями літературного життя, читати свіжі журнали, а у вільний час перекладати «Енеїду» Вергілія [2, 28–36].

Як стверджує Дмитро Павличко, судячи з довідок, одна з яких видана його батькам, друга – дружині, існувало дві дати смерті Зерова – 1937-й і 1941 р. Сьогодні на підставі документів відомо, що Зеров був розстріляний у Соловецькій тюрмі 3 листопада 1937 р. Другу ж дату смерті придумали ті, хто намагався й намагається замести сліди страхітливих злочинів сталінського режиму [3, 14]. Але справжня дата смерті звучить як вирок, свідчить про трагічність долі поета.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Минуло вже понад 120 років від дня народження такої яскравої особистості, як Микола Зеров. Його внесок до культури України великий, але заплачено за нього мученицькою смертю в таборі на Соловках. Творчість Миколи Зерова як літературознавця, перекладача, поета заслуговує на глибоку пошану й вічну пам'ять.

Список використаної літератури

1. Бернадська Н. І. Українська література ХХ століття : довідник / Бернадська Н. І. – К. : Знання-Прес, 2007. – 272 с.
2. Білокінь С. І. Закоханий у вроду слів. М. Зеров – доля книги / Білокінь С. І. – К. : Час, 1990. – 56 с.
3. Зеров М. Твори. В 2 т. Т. 1. Поезії. Переклади / Зеров М. – К. : Дніпро, 1990. – 843 с.
4. Кудряшова М. В. Поетичний словник українських неокласиків 2000 года : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / М. В. Кудряшова ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2000. – 18 с.
5. Лавріненко Ю. Українське слово. Т. 1 / Лавріненко Ю. – К. : [б. в.], 1994.
6. Письменники Радянської України : збірник. Вип. 14. 20–30 роки : нариси творчості / упоряд. С. А. Крижанівський. – К. : Рад. письменник, 1989. – 407 с.
7. Славутич Яр. Розстріляна муза : Мартиролог. Нариси про поетів / Яр. Славутич. – К. : Либідь, 1992. – 184 с.
8. Словник літературознавчих термінів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrlit.vn.ua/info/dict/ct3sn.html>
9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://poezia.org/ua/personnels/137>
10. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sasl.at.ua/blog/120_rokiv_vid_dnja_narodzhennja_mikoli_zerova/2010-04-10-38
11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://osvita.ua/vnz/reports/ukr_lit/15094
12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/>

Статтю подано до редколегії
06.03.2012 р.